

DOI: <https://doi.org/10.59849/2957-3882.2026.1.33>

UOT 811.22

ŞƏHRİYARIN “DİVAN”INDA DİSTANT TƏKRAR MODELLƏRİ

Adilə FƏRGÜZADOVA

Bakı Dövlət Universiteti,

Şərqşünaslıq fakültəsinin dissertantı

E-mail: adile.farguzadova@mail.ru,<http://orcid.org/0009-0001-1692-6284>

Daxilolma tarixi: 25.11.2025

Düzəliş tarixi: 16.02.2026

Nəşrə təsdiq tarixi: 18.05.2026

XÜLASƏ

Bədii mətnlərdə, xüsusilə poeziyada təkrar semantik dərinliyin, emosional təsirin və poetik ritmin formalaşmasında mühüm rol oynayan aparıcı üslubi vasitələrdən biri kimi çıxış edir. Bu məqalədə təkrar modelləri içərisində xüsusi poetik-funksional yeri olan distant (uzaq məsafəli) təkrar fenomeni Şəhriyarın farsca *Divan*-ındakı qəzəllər əsasında təhlil olunur. Distant təkrar eyni və ya yaxın leksik vahidlərin mətnin müxtəlif nöqtələrində, müəyyən fasilələrlə və bir-birindən aralı vəziyyətdə işlədilməsi kimi müəyyənləşdirilir. Bu model poetik strukturu möhkəmləndirir, mətnin ideya bütövlüyünü qoruyur və mövzuya bağlılığı təmin edən kompozisiya mexanizminə çevrilir. Tədqiqatda distant təkrarın əsas poetik funksiyaları dörd istiqamətdə ümumiləşdirilir: semantik birləşmənin qorunması, tematik fokusun saxlanması, ritmik və kompozisional tarazlığın yaradılması, emosional dərinlik və təsirin gücləndirilməsi. Şəhriyarın qəzəlləri göstərir ki, distant təkrar oxucunun yaddaşında assosiativ sahə yaradır, əsas ideyanın müxtəlif emosional və fəlsəfi qatlarını mərhələli şəkildə aktual saxlayır.

Məqalədə distant təkrarın struktur modelləri üç qrupa bölünür: (1) misra daxilində məsafəli işlənən təkrarlar, buraya eyni misrada, lakin aralı mövqələrdə təkrar olunan söz və ifadələr daxildir; (2) beyt daxilində məsafəli təkrarlar - açar leksik vahidlərin hər iki misrada, yaxud bir misranın əvvəlində, digərinin sonunda işlədilməsi ilə semantik paralellik və vurğu yaradır; (3) qəzəl daxilində məsafəli təkrarlar, yəni müxtəlif beytlərdə təkrarlanan leksik və sintaktik vahidlər vasitəsilə tematik bütövlüyün və daxili poetik “musiqi”nin təmin olunması.

Distant təkrar Şəhriyarın üslubunda həm bədii-estetik, həm də semantik yük daşıyan kompleks vasitə kimi şərh olunur: o, qəzəldə ideya mərkəzini möhkəmləndirir, poetik fikrin inkişaf trayektoriyasını izləməyə imkan verir və şairin fərdi poetik dünyagörüşünü struktur səviyyədə görənən edir.

Açar sözlər: Şəhriyar, Divan, təkrar, funksiya, leksik, semantik, sintaktik.

МОДЕЛИ ДИСТАНТНОГО ПОВТОРА В «ДИВАНЕ» ШАХРИЯРА

Адила ФЯРГЮЗADOVA

*Диссертант факультета востоковедения
Бакинского Государственного Университета.**E-mail: adile.farguzadova@mail.ru,
<http://orcid.org/0009-0001-1692-6284>**Дата поступления: 25.11.2025**Дата исправления: 16.02.2026**Дата утверждения к публикации: 18.05.2026*

АННОТАЦИЯ

В художественных текстах, особенно в поэзии, повтор выступает одним из ведущих стилистических средств, играющих важную роль в формировании семантической глубины, эмоционального воздействия и поэтического ритма. В настоящей статье на материале газелей из персидского «Дивана» Шахрияра анализируется феномен дистантного (удалённого) повтора, занимающего особое поэтико-функциональное место среди повторных моделей. Дистантный повтор определяется как употребление тождественных или семантически близких лексических единиц в различных участках текста, с определёнными интервалами и на расстоянии друг от друга. Подобная модель укрепляет поэтическую структуру, сохраняет идейную целостность произведения и превращается в композиционный механизм, обеспечивающий тематическую связанность.

В исследовании основные поэтические функции дистантного повтора обобщаются в четырёх направлениях: сохранение семантического единства, поддержание тематического фокуса, создание ритмического и композиционного равновесия, усиление эмоциональной глубины и выразительности. Газели Шахрияра показывают, что дистантный повтор формирует в читательской памяти ассоциативное поле и поэтапно актуализирует различные эмоциональные и философские слои основной идеи.

В статье структурные модели дистантного повтора делятся на три группы: (1) дистантные повторы внутри строки, включающие случаи повторения одних и тех же слов или выражений в пределах одной строки стиха, но в удалённых позициях; (2) дистантные повторы внутри бейта, когда ключевые лексические единицы употребляются в обеих строках или в начале одной строки и в конце другой, создавая семантический параллелизм и усиливая идейный акцент; (3) дистантные повторы внутри газели, то есть повтор лексических и синтаксических единиц в различных бейтах (в начале, в середине или в заключительной части), обеспечивающий тематическое единство и внутреннюю поэтическую «музыку» текста.

Дистантный повтор в поэтике Шахрияра трактуется как комплексное средство, обладающее одновременно художественно-эстетической и семантической нагрузкой: он укрепляет идейный центр газели, позволяет проследить траекторию развития поэтической мысли и делает индивидуальное поэтическое мировидение автора отчётливо обозримым на структурном уровне.

Ключевые слова: Шахрияр, «Диван», повтор, функция, лексический, семантический, синтаксический.

MODELS OF DISTANT REPETITION IN SHAHRYAR'S *DIVAN*

Adila FARGUZADOVA

*PhD candidate at the Faculty of
Oriental Studies, Baku State University**E-mail: adile.farguzadova@mail.ru,
<http://orcid.org/0009-0001-1692-6284>**Date of submission: 25.11.2025**Date of revision: 16.02.2026**Date of acceptance for publication: 18.05.2026*

ABSTRACT

In literary texts, and especially in poetry, repetition functions as one of the leading stylistic devices playing an important role in the formation of semantic depth, emotional impact, and poetic rhythm. This article analyses the phenomenon of distant (long-range) repetition, which occupies a special poetic-functional place among repetition models, on the basis of the ghazals in Shahriyar's Persian *Divan*. Distant repetition is defined as the use of identical or semantically related lexical units at different points in the text, at certain intervals and at some distance from one another. This model strengthens the poetic structure, preserves the ideological integrity of the text, and becomes a compositional mechanism that ensures thematic cohesion.

In the study, the main poetic functions of distant repetition are generalized in four directions: preservation of semantic unity, maintenance of thematic focus, creation of rhythmic and compositional balance, and enhancement of emotional depth and effect. The ghazals of Shahriyar show that distant repetition creates an associative field in the reader's memory and keeps various emotional and philosophical layers of the central idea continuously actualized. The structural models of distant repetition in the article are divided into three groups: (1) intra-line distant repetitions, which include cases where the same words and expressions are repeated within a single line but in non-adjacent positions; (2) intra-couplet distant repetitions, where key lexical units occur in both lines or at the beginning of one line and at the end of the other, thereby creating semantic parallelism and emphasis; and (3) intra-ghazal distant repetitions, that is, the recurrence of lexical and syntactic units in different couplets, which ensures thematic integrity and the inner poetic "music" of the text.

Distant repetition in Shahriyar's style is interpreted as a complex device carrying both artistic-aesthetic and semantic load: it consolidates the ideological centre of the ghazal, makes it possible to trace the trajectory of the development of the poetic thought, and renders the poet's individual poetic worldview clearly visible at the structural level.

Keywords: *Shahriyar, Divan, repetition, function, lexical, semantic, syntactic.*

Giriş

Bədii mətnlərdə, xüsusilə poeziyada təkrar semantik dərinliyin, emosional təsirin və poetik ritmin formalaşmasında mühüm rol oynayan üslubi vasitələrdən biridir. Təkrar modelləri arasında distant (uzaq məsafəli) təkrar xüsusi diqqətə layiqdir. Distant təkrar eyni və ya yaxın leksik vahidlərin mətnin müxtəlif yerlərində, müəyyən fasilələrlə və aralı şəkildə işlədilməsidir. Bu təkrar forması poetik mətnin strukturunu gücləndirir, ideya bütövlüyünü qoruyur və mövzuya bağlılıq yaradır.

Distant təkrarın tərifı və əsas xüsusiyyətləri

Distant təkrar — bir sözün, ifadənin və ya fikir vahidinin mətnin müxtəlif nöqtələrində təkrarlanmasıdır. Burada təkrarlar bir-birinə yaxın deyil, məsafəli yerləşir. Bu model, xüsusilə qəzəl kimi bədii formalarda misralar və beytlər arasında bağlayıcı element rolunu oynayır. Distant təkrar vasitəsilə şair mövzuya qaydır, əsas ideyanı xatırladır və ya fikri inkişaf etdirir.

Poetik funksiyalar:

1. Semantik birliliyin qorunması: Distant təkrarlar bir-birindən uzaq yerləşsə də, mətnin bütöv mənə axını içində əlaqə yaradır.
2. Tematik fokusun saxlanması: Şair distant təkrar vasitəsilə diqqəti əsas hiss və ideya üzərində saxlayır.
3. Ritmik və kompozisional tarazlıq: Əsərdə müəyyən söz və ya ifadənin periodik şəkildə qayıtması musiqilik və ritm yaradır.
4. Emosional dərinlik və təsir: Distant təkrarlar oxucuda assosiasiyalar yaradır, hissi və mənəvi yükü artırır.

Şəhriyarın farsca "Divan"ındakı qəzəllərində distant (uzaq məsafəli) təkrar modelləri olduqca geniş yer tutur. Bu təkrarlar şairin poetik dili formalaşdırmaqda necə ustalığa malik olduğunu göstərməklə yanaşı, həm də mətnin strukturuna ahəng, ritm və mənə dərinliyi qazandırır. Distant təkrar termini ədəbiyyatşünaslıqda, xüsusilə poetik mətnlərin təhlilində, eyni və ya oxşar leksik və ya sintaktik vahidlərin bir-birindən müəyyən məsafədə — eyni misra, beyt və ya bənd daxilində deyil, ayrı-ayrı hissələrdə təkrarlanmasını ifadə edir.

Şəhriyarın qəzəllərində distant təkrarları əsasən üç qrupa bölmək mümkündür:

1. Misra daxilində məsafəli işlənən təkrarlar

Bu tip təkrarlar bir misra daxilində, lakin bir-birinə yaxın olmayan mövqelərdə yerləşmiş söz və ya ifadələrin təkrarını əhatə edir. Bu, sözün bir misrada iki dəfə işlənməsinə baxmayaraq, arada digər söz və ya ifadələrin olması ilə fərqlənir. Belə təkrarlar şeirdə ritmikliyi və daxili harmoniya hissini gücləndirir.

2. Beyt daxilində məsafəli işlənən təkrarlar

Bu təkrarlar hər iki misrada və ya bir misranın əvvəlində və digərinin sonunda işlənən eyni söz və ifadələrlə reallaşır. Beyt daxilində məsafəli təkrarlar, semantik paralellik yaratmaq və ideyanın vurğusunu gücləndirmək üçün mühüm funksiyaya malikdir. Məsələn, birinci misrada işlənən açar söz ikinci misrada yenidən, lakin başqa kontekstdə təkrarlanaraq mənəni dərinləşdirir.

3. Qəzəl daxilində məsafəli işlənən təkrarlar

Qəzəlin müxtəlif beytlərində — başlanğıc, orta və ya son hissələrində — təkrarlanan leksik və ya sintaktik vahidlər distant təkrarın bu növünə aiddir. Bu tip təkrarlar, qəzəlin tematik bütövlüyünü təmin etməklə yanaşı, əsas ideyanın müxtəlif aspektlərini oxucuya təqdim edir. Şair bir termini fərqli beytlərdə işlədərək bu anlayışın müxtəlif yönlərini emosional və fəlsəfi baxımdan işıqlandırır.

Belə distant təkrar modelləri Şəhriyarın qəzəllərinə həm bədii-estetik, həm də semantik qatlar əlavə edir. Onlar oxucunun diqqətini ideya mərkəzinə cəmləşdirməyə kömək edir, poetik fikri möhkəmləndirir və şairin üslubuna xas olan daxili musiqini yaradır.

1. Misra daxilində məsafəli işlənən təkrarlar

نه وصلت دیده بودم کاشکی ای گل نه هجرانت

(Ganjoor, Shahriar, s. 35) که جانم در جوانی سوخت ای جانم به قربانت

Kaş ki, ey gül, nə vüsalını görəydim, nə də hicranını,

Çünki cavanlığım da canım yandı, canım sənə qurban olsun.

Bu beyt Şəhriyar poeziyasında distant təkrarın beytdaxili formalarının uğurlu nümunələrindən biri kimi qiymətləndirilə bilər. Xüsusilə ikinci misrada yer alan “جانم... جانم” (canım... canım) ifadəsi misra daxilində distant təkrar modelinə aiddir. Burada təkrar eyni leksik vahid üzərində qurulmuşdur, lakin təkrarlar arasında digər söz və ifadələr yerləşmişdir. Məhz bu məsafə distant (uzaq məsafəli) təkrarın əsas xüsusiyyətini təşkil edir.

Misranın sintaktik quruluşunda “جانم” sözü əvvəlcə subyektiv bir duyğunu – cavanlıqda çəkilən əzabı ifadə edən emosional bir element kimi çıxış edir:

"که جانم در جوانی سوخت" – "Cavanlığım da canım yandı".

Eyni söz növbəti cümlə içində yenidən işlənərək sevgi və fədakarlıq mənasını verir:

"ای جانم به قربانت" – "Ey canım sənə qurban".

Bu təkrar şairin duyğularının intensivliyini və ikili hisslərini – həm əzab, həm fədakarlıq – ifadə edir. Beləliklə, təkrar olunan “جانم” sözü iki fərqli emosional vəziyyəti bir misrada birləşdirərək poetik dərinlik yaradır. Bu cür distant təkrar həm semantik gücləndirmə funksiyası daşıyır, həm də şeirin ritmik və melodik axarını artırır. Belə təkrarlar semantik paralellik yaratmaqla yanaşı, oxucunun diqqətini əsas emosional yükə cəmləyir, leksik təkrarı kontekstual müxtəlifliklə müşayiət edir və poetik mətnin struktur harmoniyasına xidmət edir. Şəhriyarın bu cür təkrar modellərindən istifadəsi onun poetik üslubunun zənginliyini və bədii düşüncə tərzinin çoxşaxəliliyini göstərir.

تمنای وصال نیست عشق من مگیر از من

(Ganjoor, Shahriar, s. 35) به دردت خو گرفتم نیستم در بند درمانت

*Vüsalını arzulamıram, məhəbbətimi məndən alma,
Sənin dərdinə alışmışam, dərmanının hayında deyiləm.*

Bu beyt Şəhriyarın lirikasında misra daxilində distant təkrar modelinin parlaq nümunələrindən biridir. Beytin ilk misrasında “من” (mən) şəxs əvəzliyi iki dəfə işlənmişdir, lakin bu təkrarlar arasında digər söz və ifadələr yerləşmişdir:

تمنای وصال نیست عشق من مگیر از من

Vüsalını arzulamıram, məhəbbətimi məndən alma

Burada “من” sözünün birinci işlənməsi “عشق من” (məhəbbətim) birləşməsində atributiv şəkildə çıxış edir və mənsubiyyət bildirir. İkinci işlənməsi isə “از من” (məndən) söz birləşməsində təyinedici mövqe tutaraq məqam bildirir. Bu iki işlənmə sintaktik baxımdan müxtəlif funksiyalarda çıxış etsə də, eyni leksik vahidin təkrarından qaynaqlandığı üçün distant təkrar hesab olunur.

Bu təkrar poetik baxımdan bir neçə funksiyayı yerinə yetirir:

1. Emosional gücləndirmə: “Mən” sözünün iki dəfə işlədilməsi şairin şəxsi duyğularını və daxili sarsıntısını ön plana çıxarır. Bu, şeirin lirizmini və fərdi ifadə gücünü artırır.

2. Semantik paralellik: “Mən” sözü həm sevginin sahibi, həm də ondan ayrılmıq istəməyən tərəf kimi təqdim olunur. Bu, daxili konflikt və qarşılıqlı ziddiyyəti semantik təkrarla ifadə edir.

3. Struktur harmoniyası: Eyni leksik vahidin təkrarı şeirdə ahəng yaradır, ritmik balans qoruyur və mətnin musiqiliyini gücləndirir.

Belə təkrarlar distant kontaktlar adlandırılır və klassik poeziyada şairin poetik ustalığını, mətnə bədii dərinlik və psixoloji təbəqələşmə vermək bacarığını nümayiş etdirir. Şəhriyar bu beytdə şəxsi kimliyini və emosional bağlılığını dilin incə qatlarında distant təkrarlarla ifadə etməklə yüksək poetik ustalığını bir daha ortaya qoyur.

Aşağıdakı beyt, xüsusilə də onun ikinci misrası, misra daxilində distant təkrar modeli baxımından diqqətəlayiq bir nümunədir:

غم روزگار گو رو پی کار خود که ما را

(Ganjoor, Shahriar, s. 38) غم یار بی خیال غم روزگار دارد

*Zamanın qəminə de, get işinlə məşğul ol,
Zamanın qəmi — vecsiz yarın qəmiymiş*

Bu beytdə “غم” (qəm) sözü ikinci misrada üç dəfə işlədilmişdir, lakin eyni mövqedə və ardıcıl deyil — onlar arasında digər söz və ifadələr yerləşmişdir. Bu isə klassik ədəbiyyatda distant təkrar anlayışı çərçivəsində misra daxilində məsafəli təkrar kimi təsnif olunur.

1. Struktur baxımından:

Misranın quruluşunda “غم” sözü əvvəlcə “غم یار” (yarın qəmi), sonra “خیال غم روزگاری” (zamanın qəminə vəciz) tərkibində təkrarlanır. Bu təkrarlanan sözlər sintaktik cəhətdən müxtəlif funksiyalarda işlədilsə də, leksik və semantik baxımdan eyni vahiddir.

2. Semantik və poetik funksiya:

“Qəm” sözünün təkrarı həm əsas ideyanı möhkəmləndirir, həm də poetik vurğu yaradır. Şair bu vasitə ilə zamanın kədəri ilə yarın kədəri arasında müqayisə aparır və oxucunun diqqətini qəm anlayışının fərqli təzahürlərinə yönəldir.

3. Emosional-psixoloji dəyər:

“Qəm”in distant təkrar vasitəsilə bir misra daxilində bir neçə mənəvi yüklə verilməsi, oxucuda emosional rezonans doğurur. Bu, Şəhriyarın qəm anlayışını yalnız şəxsi yox, həm də fəlsəfi və ictimai planda təqdim etməsinə imkan yaradır.

4. Üslub və ritm:

Təkrarlar misrada musiqililik və ritmik ahəng yaradır. “Qəm” sözünün səs yükü misranın emosional çalarını artırmaqla yanaşı, yadda qalan poetik struktur yaradır.

Bu beytin ikinci misrası distant təkrar modelinin misra daxilində necə bədii, funksional və estetik gücə malik ola biləcəyini göstərən tipik nümunədir. Şəhriyarın bu təkrarı yalnız forma baxımından deyil, məna və hiss baxımından da poetik güc daşıyır.

2. Beyt daxilində məsafəli işlənən təkrarlar

Şəhriyarın şeir yaradıcılığında dilin poetik imkanlarından istifadə etmə ustalığı çox yüksək səviyyədədir. Onun farsca “Divan”ında distant təkrar modellərinin tətbiqi şairin söz zənginliyi və ifadə gücünün bariz nümunəsidir. Distant təkrar – yəni bir sözün və ya yaxın mənəli sözlərin misranın fərqli yerlərində, yaxud beyt daxilində məsafəli olaraq təkrarlanması – şeirin ritmik quruluşunu möhkəmləndirməklə yanaşı, həm də semantik dərinlik yaradır və oxucunun diqqətini əsas ideyaya yönəldir.

Nümunə olaraq aşağıdakı beyti götürək:

شباب عمر عجب با شتاب می‌گذرد

(Ganjoor, Shahriar, s. 40) بدین شتاب خدایا شباب می‌گذرد

Cavanlıq ömrü qəribə tələsik keçir,

Bu cür tələsliklə, İlahi, cavanlıq ötüb keçir.

Burada şair “شباب” (cavanlıq) və “شتاب” (tələsmə) sözlərini həm birinci, həm də ikinci misrada təkrar edir. Bu təkrar, sadəcə eyni sözlərin oxşar və ya eyni formalarının təkrarı deyil, həm də məzmun baxımından əlaqəlidir. “Şəbab” və “şetab” sözləri yalnız semantik baxımdan yaxın deyil, həm də fonetik cəhətdən çox oxşardır, bu isə onları həmqafiyəli sözlər kimi də səciyyələndirir. Beləliklə, şair həm fonetik, həm də semantik təkrar vasitəsilə beytin ritmini və melodiyasını gücləndirir.

Bu distant təkrar modeli şairin mükəmməl poetik struktur yaratmaq bacarığını göstərir. “Şəbab” və “şetab” sözlərinin bir-birindən məsafəli, amma əlaqəli istifadəsi beytə dərinlik verir, “cavanlıq” və “tələsik” mövzularını emosional yük altında daha təsirli şəkildə oxucuya çatdırır. Eyni zamanda bu təkrar, şeirə müəyyən ritmik nizam gətirir, dinamik ahəng yaradır və oxucunun yaddaşında iz buraxır.

Belə distant təkrar nümunələri Şəhriyarın fars dili üzərində geniş bilik sahibi olduğunu və söz oyunları vasitəsilə poeziyanı daha da zənginləşdirmək qabiliyyətini nümayiş etdirir. Bu da onun şeirinin həm estetik, həm də semantik qatlarda yüksək səviyyədə qurulduğunu göstərir. Nəticədə, distant təkrar modeli onun poetik dilinin ayrılmaz və güclü elementlərindən birinə çevrilir.

گل به تاراج خزان رفت و بهارش از نو

تاج سر کرد و علیرغم خزان باز آورد (Ganjoor, Shahriar, s. 42)

Gül payızda talan oldu, bahar onu yenidən

Başına tac etdi, payıza baxmayaraq geri gətirdi.

Bu beyt Şəhriyarın bədii ustalığını göstərən nümunələrdən biridir və distant təkrar modelinin ən gözəl tətbiqlərindən hesab edilə bilər. Burada “خزان” (payız) sözü həm birinci, həm də ikinci misrada işlənir, lakin təkrar sözün ardıcıl olmaması, yəni misralar arasında müəyyən məsafənin olması distant təkrarın əsas xüsusiyyətidir.

Distant təkrar poeziyada məzmunun vurğulanması və obrazın dərinləşdirilməsi üçün vacib rol oynayır. Burada “خزان” sözü birinci misrada gülün payızda talan olunmasını ifadə edir, ikinci misrada isə həmin payızın mənfi təsirinə baxmayaraq gülün yenidən taclanması, yenidən doğuşu və dirçəlişi simvolizə olunur. Bu təkrar vasitəsilə şair mövsümlərin dövriyyəsi və həyatın yenilənməsi ideyasını vurğulayır, həm də “payız” obrazını poetik mətndə mərkəzi semantik nöqtə kimi təqdim edir.

Bundan əlavə, təkrar olunan sözün semantik yükü ilə yanaşı, beytin ritmik və fonetik quruluşu da güclənir. “خزان” sözünün təkrarı oxucuda mövsümlərin dəyişməsi və təbiətin qanunauyğunluqları barədə düşüncələr formalaşdırır, həmçinin obrazın dramatikliyini artırır. “تاج سر کرد” ifadəsi isə payızın yaratdığı zərərli təsirlərə baxmayaraq, gülün öz qüdrətini və möhtəşəmliyini saxladığını bildirir.

Bu beyt Şəhriyarın söz ehtiyatı və obrazlı düşüncə tərzinin yüksək səviyyədə istifadəsini, distant təkrar vasitəsilə mənanın dərinləşdirilməsini və estetik təsirin artırılmasını göstərir. Belə təkrarlar şeirin kompozisiya bütövlüyünü qoruyur və oxucunun şeirə olan emosional əlaqəsini gücləndirir. Bu səbəbdən “خزان” sözünün beytin hər iki misrasında məsafəli şəkildə təkrarlanması distant təkrar modelinin tipik nümunəsi kimi qiymətləndirilir.

تو شهریار به بخت و نصیب شو تسلیم

که مرد راه به بخت و نصیب نستیزد (Ganjoor, Shahriar, s. 43)

Ey Şəhriyar, bəxt və qismətə təslim ol,

Çünki yol adamı bəxt və qismətlə mübarizə aparmaz.

Göstərilən beytdə Şəhriyarın ustalıqla istifadə etdiyi distant təkrar modeli aydın şəkildə nəzərə çarpır. Belə ki, “بخت” (bəxt) və “نصیب” (qismət) sözləri həm birinci, həm də ikinci misrada təkrar olunur. Bu təkrar, şeirin semantik quruluşunda həm mövzunun aydınlaşdırılması, həm də vurğulanması baxımından böyük əhəmiyyət kəsb edir.

“Bəxt” və “qismət” sözləri fars poeziyasının və ümumilikdə klassik şeir ənənəsinin əsas anlayışlarından biridir və insanın həyatdakı taleyini, alın yazısını ifadə edir. Şair bu iki anlayışı birgə istifadə etməklə, insanın bu qüvvələr qarşısında təslim olması lazım olduğunu vurğulayır. Təkrarlanma vasitəsilə ideyanın əhəmiyyəti artırılır, mövzu oxucuya daha dərinlən ötürülür.

Distant təkrar modeli, burada sözlərin misralar arasında məsafəli yerləşməsi ilə səciyyəli və bu, ritmik axını pozmadan məzmunun möhkəmlənməsinə xidmət edir. Bu, həmçinin mətnin kohezivliyini təmin edir, oxucunun yaddaşında əsas ideyanı möhkəmləndirir və poetik mənə qatını zənginləşdirir.

Nəticədə, “بخت” və “نصیب” sözlərinin iki misrada təkrarlanması yalnız fonetik və leksik birgəlik yaratmır, həm də şairin həyatın qaçılmaz taleyi qarşısında insanın mövqeyini incə bir şəkildə poetik dildə ifadə etməsinə şərait yaradır. Bu nümunə Şəhriyarın fars dilindəki təkrar istifadəsinin nə qədər məqsədli, funksional və poetik olduğunu göstərir.

3. Qəzəl daxilində məsafəli işlənən təkrarlar

Şəhriyarın fars dilində yazdığı qəzəllərdə əsas fikrin ifadə olunması məqsədilə müəyyən söz və ifadələrin qəzəlin müxtəlif beytlərində təkrar istifadəsi geniş yayılmış poetik üsullardan biridir. Bu fenomen, klassik şeir ənənəsində şairlərin ideyalarını daha təsirli, aydın və ritmik şəkildə çatdırmaq üçün seçdikləri strateji vasitələrdən biri kimi qiymətləndirilə bilər. Belə ki, təkrar olunan söz və ifadələr qəzəlin ideya mərkəzini, yəni şairin əsas mesajını və ya duyğusunu simvollaşdıraraq qəzəlin “açar sözləri” funksiyasını daşıyır.

Bu “açar sözlər” vasitəsilə şair yalnız məzmunu vurğulamaqla qalmır, həm də qəzəlin strukturunda koheziv əlaqələr yaradır, beləliklə, qəzəl daxilində semantik birlik və harmoniya təmin olunur. Distant təkrar modelinin tipik xüsusiyyəti kimi, bu sözlər qəzəlin fərqli yerlərində, bəzən bir neçə beyt aralığında təkrarlanır və bu məsafəli yerləşmə təkrarın emosional və estetik təsirini daha da artırır.

Distant təkrar, şairin ideyasını müxtəlif rakurslardan təkrarlamaq və mövzunun təfsilatına daha dərinlən nüfuz etmək imkanı verir. Bu təkrarlar, oxucunun yaddaşında sözün və ideyanın möhkəm yer tutmasına şərait yaradır, eyni zamanda şeirə ritmik axın və melodik rəngarənglik qatır. Hər bir təkrarlanan element qəzəlin ümumi mənzərəsini zənginləşdirir və şairin ifadə etdiyi duyğuların dərinliyini ifadə edir.

Bu təkrarların analizi şairin estetik yanaşmasını, dilçilik bacarığını və ideya ötürmə strategiyasını daha yaxşı anlamağa imkan verir. Bu da Şəhriyarın fars poeziyasındakı ustalığını və sözün gücünü məqsədyönlü şəkildə istifadə etmə qabiliyyətini təsdiqləyir. Nəticədə, qəzəl daxilində təkrar olunan “açar sözlər” yalnız formal poetik vasitə deyil, həm də məna dərinliyini artıran, oxucu ilə şair arasında emosional əlaqə yaradan mühüm estetik komponentlər kimi qiymətləndirilir.

Fikri daha aydın şəkildə nümayiş etdirmək üçün aşağıdakı nümunələrə diqqət yetirmək faydalıdır. Bu nümunələrdə distant təkrar modeli ilə eyni söz və ifadələrin qəzəlin müxtəlif beytlərində təkrarlandığını görmək mümkündür ki, bu da şairin ideyanı necə möhkəmləndirdiyini göstərir.

Şəhriyarın fars dilində yazdığı qəzəllərdə distant təkrar modellərinin poetik və semantik gücü olduqca yüksəkdir. Bu xüsusiyyət onun qəzəl janrında klassik üslubu qorumaqla yanaşı, fikrin dərinliyini və emosional təsirini artırmaq məqsədilə təkrarlardan sistemli şəkildə istifadə etməsinə dəlalət edir. Aşağıdakı qəzəldə “چاه” (quyu) sözünün üç fərqli beytdə işlənməsi isə distant təkrar modelinin açıq şəkildə tətbiq olunduğunu göstərir:

کاروان آمد و از یوسف من نیست خبر
این چه راهیست که بیرون شدن از چاهش نیست
تا خبر یافته از چاه محاق مه من
ماه حیران فلک جز غم جانکاهش نیست
خواهم اندر عقبش رفت و به یاران عزیز
باری این مژده که چاهی به سر راهش نیست (Ganjoor, Shahriar, s. 26)

*Karvan gəldi, amma mənim Yusifimdən xəbər yoxdur,
Bu nə yoldur ki, onun quyusundan çıxış yoxdur?
Ay kimi sevgilimdən quyudan bir xəbər gələndən bəri
Göydə çaşqın-aydan başqa, canyandırان qəm yoxdur.
Onun ardınca getmək istəyirəm və əziz dostlara
Heç olmasa bu müjdəni verim ki, onun yolunda quyu yoxdur.*

Bu qəzəldə “چاه” sözü birinci, ikinci və üçüncü beytdə işlənməklə qəzəl daxilində distant təkrar modelinin nümunəsini təşkil edir. Şair burada “quyu” metaforasını həm Yusif dastanına istinadla, həm də ayrılıq, ümitsizlik, çaşqınlıq və maneə obrazlarını canlandırmaq üçün istifadə edir. Bu təkrarlanma yalnız leksik eynilik deyil, həm də məzmunun, emosional yükün və miflik-altqatın oxucuya daha dərinlən çatdırılması məqsədilə işlənmişdir.

Distant təkrar burada tematik bağlamı da gücləndirir: hər üç beytdə “quyu” obrazı fərqli emosional tonlarda təkrarlanır — birinci beytdə Yusifin yoxluğu ilə bağlı ümitsizlik, ikinci beytdə quyuya düşən “ay” (sevgili) obrazı ilə müşkül vəziyyət, üçüncü beytdə isə bu çətinliyin artıq aşılması arzusu. Beləliklə, distant təkrar həm məzmunun inkişafına xidmət edir, həm də şeirin strukturunda mərkəzi bir simvolu dövrü olaraq vurğulayır.

Bu cür təkrarlar, qəzəldə əsas ideyanın ritmik və semantik dayağa çevrilməsinə xidmət edir. “چاه” sözü bu qəzəldə təkcə zahiri bir təkrar yox, həm də şairin mənəvi-mifoloji dünyagörüşünün

simvolik ifadəsidir. Bu səbəbdən də distant təkrar modelinin uğurlu və funksional nümunəsi kimi akademik səviyyədə qiymətləndirilə bilər.

Şəhriyarın “ماه هنرپیشه” (sənətçi ay) qəzəlində “ماه” sözü altı dəfə işlənmişdir. Yuxarıda qeyd etdiyimiz fikir burda öz təsdiqini tapır. Qəzəlin adında “ماه” sözü olduğu kimi həmin sözün təkrarı da çoxdur ki, bu da distant təkrar modelinə nümunə sayıla bilər.

ماه از پی دیدن بود ای شوخ و گذشتن
اما که گذشتن نتوان از چو تو ماهی
شبها همه دنبال رفیق توام اما
او همقدم ماهی و من همدم آهی
نه روی سخن گفتن و نه پای گذشتن
سرگشته ام ای ماه هنرپیشه پناهی
هر شب تو و یاران نوازنده ولیکن
عشق تو به ما هم برسد گاه به گاهی
در فکر کلاهند حریفان همه هشدار
هرگز به سر ماه نرفته است کلاهی
گمره مشو ای ماه که از شاهد گمراه

در هر قدمی راه زند چاله و چاهی (Ganjoor, Shahriar, s. 157)

*Ay (gözəl) görmək üçündür, ey şux, amma keçmək,
Amma sənə kimi bir aydan keçmək asan deyil.
Gecələr dostunu (yəni sənə) axtarıram,
O isə ayla birgədir, mən isə ahla yoldaşam.
Nə danışmağa üzüm var, nə getməyə gücüm,
Mən azmışam, ey sənətçi ay, sən mənə pənah ol.
Hər gecə sən və dostların (nəğməkarlar) əyləncədəsiniz,
Bəs məhəbbətin bizə də hərdən yetişməzmi?
Rəqiblərin hamısı papaq dərdindədir, ayıq ol,
Amma bilin ki, ayın başına heç vaxt papaq qoyulmayıb.
Azma, ey ay (gözəl), çünki azmış gözəllərdən
Hər addımda bir tələyə, bir quyuya düşmək olar.*

Şəhriyarın “ماه هنرپیشه” (Sənətçi Ay) qəzəli distant təkrar modelinin tətbiq edildiyi ən parlaq poetik nümunələrdən biridir. Qəzəlin həm başlığında, həm də müxtəlif beytlərində “ماه” (ay) sözünün təkrar-təkrar işlənməsi, bu sözün yalnız leksik təkrar kimi deyil, həm də semantik və emosional yüklü bir simvol kimi nə qədər dərin mənə qazandığını göstərir.

Qəzəlin altı misrasında “ماه” sözünə birbaşa rast gəlinir və bu təkrar qəzəl daxilində distant təkrar modelinin istifadəsini nümayiş etdirir. Bu cür təkrar poetik baxımdan həm strukturun bütövlüyünü təmin edir, həm də əsas ideyanı – gözəlin ay obrazı ilə təqdimini – möhkəmləndirir.

Əlavə olaraq, qəzəldə birbaşa yazılmasa da, beşinci beytdəki “ما هم” (biz də) ifadəsi fonetik baxımdan “ماه” (ay) kimi səslənir və bu, səsin semantikaya xidmət etdiyi poetik bir ustalığı nümunəsidir. Şair burada yalnız sözdə təkrara yox, səslənmədə təkrara da müraciət edərək qəzəlin fonetik-ritmik ahəngini gücləndirir və eyni zamanda, əsas obrazı – “ay”ı – şüuraltı səviyyədə oxucuya bir daha xatırladır.

Qəzəldə “سر کسی کلاه رفتن” kimi xalq deyiminə yer verilməsi də şeirin üslub baxımından zənginliyini və Şəhriyarın bədii folklordan necə məharətlə bəhrələndiyini göstərir. Bu deyimin işlədildiyi beyt – “هرگز به سر ماه نرفته است کلاهی” – həm xalq hikmətinə istinad edir, həm də ay obrazının müqəddəsliyini və əlçatmazlığını vurğulayır.

Beləliklə, bu qəzəl distant təkrarın:

- Leksik,
- Fonetik,

- Semantik,
- Mədəni kontekstli

formalarını özündə birləşdirərək, çoxqatlı poetik struktura çevrilir.

Bu da göstərir ki, distant təkrar təkcə bir sözün müxtəlif yerlərdə işlədilməsi deyil, həm də onun semantik rezonansını artırmaq, poetik strukturu möhkəmləndirmək və əsas simvolu yaddaşda daha dərin yerləşdirmək vasitəsidir. Şəhriyar bu texnikanı yüksək bədii zövqlə və ustalıqla tətbiq edərək onu mətnin estetik və emosional gücünə çevirir.

Şəhriyarın farsca yazdığı qəzəllərdə distant (məsafəli) təkrar modelləri poetik sistemin mühüm elementlərindən biri kimi çıxış edir. Bu cür təkrarlar təkcə ritmik və fonetik gözəllik yaratmır, eyni zamanda semantik dərinlik qazandırmaqla poetik mətnin strukturuna məna baxımından bir bütövlük verir. Aşağıda təhlil olunan qəzəldə “عشق” (eşq) sözü altı müxtəlif beytdə işlənərək qəzəl daxilində distant təkrar modelinə nümunə təşkil edir.

چون لاله‌ام ز شعله عشق تو یادگار
داغ ندامتی است که بر دل نهادی‌ام
من درس عشق جز خط سبزی نخوانده‌ام
سر مشق آبرویی که به این بی‌سوادی‌ام
گفتی خمار عشق به تریاق صبر کش
من خود به این کشنده بی‌پیر عادی‌ام
توفان عشق هر چه تواند بگو بکن
شمع ولی به حجله فانوس بادی‌ام
در کوهسار عشق و وفا آبشار غم
خواند به اشک شوقم و گلبنک شادی‌ام
شب بود و عشق و وادی هجران و شهریار
ماهی نتافت تا شود از مهر هادی‌ام

(Ganjoor, Shahriar, s. 93)

*Lalə kimiyəm, eşqin alovundan bir yadigar,
Qəlbimdə qoyduğun peşmanlıq yarasıdır bu dağ.
Mən eşq dərindən yalnız bir yaşıl xətt oxumuşam,
Savadsız olsam da, bu mənim abırım, örnəyimdər tamam.
Dedin: "Eşqin sərxoşluğunu səbr dərmanı ilə çıxart",
Mən isə bu pirsiz öldürücüyə artıq alışıbmışam, inadla barışıbmışam.
Eşq tufanı nə bacarırsa desin, etsin,
Mən şamam, amma bir fanusun içindəki küləkli otaqda.
Eşq və vəfa dağlarında bir kədər şalaləsi,
Məni sevinc nəğməsi ilə çağırırdı göz yaşlarımla.
Gecə idi, eşq vardı, hicran vadisi və Şəhriyar,
Ay doğmadı ki, sevgi ilə mənə yol göstərsin, bələdçi olsun.*

“Eşq” sözünün təkrarlanması burada təsadüfi deyil, əksinə, şairin əsas ideya xəttini təşkil edən tematik nüvənin – yəni eşqin – şeir boyu davamlı şəkildə vurğulanması məqsədi daşıyır. Bu, qəzəldə bir növ “açar söz” funksiyasını yerinə yetirir və bütün bədii fikrin mərkəzinə çevrilir. Şair bu təkrar vasitəsilə eşqi həm alovlu bir iztirab, həm dərs, həm sərxoşluq, həm tufan, həm də həyatın sınaq meydanı kimi fərqli kontekstlərdə təqdim edir. Bu isə distant təkrarın yalnız formal deyil, eyni zamanda semantik funksiyaya da malik olduğunu göstərir.

Beytlərin hər birində “eşq” fərqli bir mənalandırma ilə təqdim olunur:

- Birinci beytdə eşq “şəhidlik” və “yanmaq” kontekstindədir.
- İkinci beytdə o, tədris edilən bir dərs və mənəvi savad vasitəsidir.
- Üçüncü beytdə sərxoşluq və dərdin qaynağı kimi təqdim olunur.
- Dördüncü beytdə isə tufan obrazı ilə fəlakət və sarsıntı mənbəyidir.
- Beşinci beytdə eşq, vəfa və qəm iç-içə keçir.

- Altıncı beytdə isə “eşq” artıq qaranlıq və hicranla assosiasiya olunur.

Beləliklə, “eşq” sözünün təkrarı ilə şair həm qəzəl boyunca tematik davamlılıq yaradır, həm də onun müxtəlif mənəvi qatlarını açaraq oxucunu bu anlayış üzərində düşünməyə vadar edir. Bu, distant təkrarın yalnız texniki bir vasitə deyil, eyni zamanda bədii mətnin fəlsəfi tutumunu genişləndirən funksional bir struktur elementi olduğunu göstərir. Şəhriyarın bu cür distant təkrar modellərindən ustalıqla istifadə etməsi onun dil üzərində yüksək nəzarətini və bədii təfəkkürünün dərinliyini sübut edir.

Nəticə

Şəhriyarın “Divan”ında distant təkrar modellərinin sistemli şəkildə araşdırılması nəticəsində belə qənaətə gəlmək mümkündür ki, ustad şair fars dilinin poetik imkanlarından son dərəcə məharətlə istifadə etmiş və bədii təkrarı sadəcə formal bir üslub vasitəsi kimi deyil, poetik strukturu formalaşdıran əsas komponentlərdən biri kimi təqdim etmişdir. Onun qəzəllərində distant təkrar – yəni eyni söz və ya ifadənin müəyyən fasilələrlə, lakin məqsədyönlü şəkildə təkrar olunması – müxtəlif poetik funksiyalar daşıyır: ideyanın mərkəzləşdirilməsi, obrazların dərinləşdirilməsi, semantik bütövlüyün yaradılması və şeirin ritmik-estetik axarının təmin edilməsi.

Şəhriyarın yaradıcılığında bu təkrarlar bəzən misra daxilində, bəzən beyt çərçivəsində, çox zaman isə bütöv bir qəzəl boyu davam edir. Bu isə göstərir ki, şair sözün semantik yükünü və fonetik gücünü dərinlən dərk edərək, onların təkrarı ilə poetik mətnə həm emosional intensivlik, həm də mənəvi dərinlik yarada bilmişdir. Eyni zamanda, bu təkrarlar vasitəsilə oxucuya bir məna mərkəzi, “leytmotiv” təqdim olunur və bu da qəzəllərin fəlsəfi tutumunu gücləndirir.

Araşdırmamız əsasında deyə bilərik ki, distant təkrar modelləri Şəhriyarın poetikasında sadə dil oyunundan kənara çıxaraq, onun ədəbi üslubunun, məzmununun semantik təşkili və şeiriyyətin bədii təsir gücünün əsas ünsürlərindən birinə çevrilmişdir. Bu xüsusiyyət isə onun fars dilində yazdığı poetik irsinin yüksək sənətkarlıq nümunəsi olduğunu bir daha təsdiqləyir.

ƏDƏBİYYAT:

Adilov Musa. Azərbaycan dilində sintaktik təhlillər. Bakı: Elm və təhsil, 2019, 416 s.

Adilov Musa. Azərbaycan dilində təqlidi sözlər. Bakı: Elm və təhsil, 2019, 416 s.

Bəylərova Aytən. Bədii dildə üslubi fiqurlar. Bakı: Nurlan, 2008, 210 s.

انوری حسن، احمدی گیوی حسن. دستور زبان فارسی، جلد دوم، تهران: انتشارات فاطمی، 404 ص.

<https://ganjoor.net/shahriar>